

Muxamedjonova Lalixon Ashuraliyevna

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti etika va estetika kafedrası professori, f.f.n.*

OILA MADANIY QADRIYATLARINING SHAXS KAMOLOTIDA TUTGAN O'RNI

Annotatsiya. Maqolada oilaning axloqiy qadriyatlarini avlodlarga yetkazish asosiy omil ekanligi, oilaning jamiyatdagi o'rni, oilaviy munosabatlarni shakllantirishda e'tibor berilishi lozim bo'lgan huquqiy asoslarni ochib berishga harakat qilingan.

Tayanch so'zlar: oila, oilaviy munosabatlar, nikoh, oilaviy qadriyatlar, nikoh shartnomasi, oilada ayolning o'rni, oilaning jamiyatdagi roli.

Аннотация. В статье делается попытка раскрыть, что семья является ключевым фактором передачи моральных ценностей, роль семьи в обществе, правовые основы, которую следует учитывать при формировании семейных отношений.

Ключевые слова: семья, семейные отношения, брак, семейные ценности, брачный контракт, роль женщины в семье, роль семьи в обществе.

Annotation. In the article it is made an attempt to reveal that the family is a key factor of transmission of moral values, the role of the family in society, and the legal framework that should be taken into account when forming family relations.

Keywords: family, family relationships, marriage, family values, marriage contract, the role of women in the family, the role of the family in society.

Kirish. Oila kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevoridir. Shunga ko'ra, jismonan sog'lom, ma'nan barkamol, axloqan pok va yuksak madaniyatli yosh avlodni voyaga yetkazishda oilaning o'rni beqiyos. O'zbekistonning istiqboldagi taraqqiyoti oilaviy tarbiya muammolarini oqilona yechishiga chambarchas bog'liq. Buning uchun bu boradagi zarur chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish, oilaviy tarbiyaga tahdid soluvchi muayyan kuchlarga qarshi kurashib, bo'lajak ota-onalarning ma'naviy, axloqiy, madaniy va tarbiyaviy bilimlarini oshirish bilan bog'liq masalalarni hal etish bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir. Davlatimizda sog'lom oilani shakllantirish va oilada yuksak ma'naviy-axloqiy muhitni qaror toptirish uchun zarur shart-sharoit yaratish, yoshlarni oila

qurishga tayyorlash, oilalar mustahkamligini va manfaatlarini ta'minlash, sog'lom farzand o'stirish, tarbiyalash va voyaga yetkazish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bunda, avvalambor, oilaning muqaddasligi hamda nikoh mas'uliyati bo'yicha kelajakda oila quradigan yigit va qizlarimiz tafakkurini, ongini o'zgartirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Asosiy qism. Bosh qomusimizda oilani mustahkamlash, undagi munosabatlarni o'zaro muhabbat, ishonch va hurmat, hamjihatlik, bir-biriga yordam berish hamda barcha oila a'zolarining mas'ullik hissi asosida oila qurish, biror-bir shaxsning oila masalalariga o'zboshimchalik bilan aralashishiga yo'l qo'yilmaslik hamda bu huquqlarning himoya qilinishini ta'minlash kabi

asosiy tamoyillar o'z ifodasini topgan. Oila va nikoh munosabatlari, sog'lom ona – sog'lom bola masalasiga e'tibor, oila institutini har tomonlama qo'llab-quvvatlash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Konstitutsiyamizning 63-moddasida "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega" deb belgilab qo'yilgani oilaning qanchalik yuksak maqomga ega ekanini ko'rsatadi. Qolaversa, mamlakatimizda olib borilayotgan kuchli ijtimoiy himoya siyosati mohiyatida ham davlat va jamiyatning oilaga bo'lgan doimiy g'amxo'rligi o'z ifodasini topgan.

Oila qurish, insoniyat davomiyligini ta'minlash, ijtimoiy taraqqiyotga, demokratik o'zgarishlarga xizmat qiluvchi farzandlar tarbiyalab voyaga yetkazish azaliy va umuminsoniy vazifalardan biridir.

"Uylanishning ko'p qiyinchiliklari va zahmatlari bor, – deb yozadi Fitrat. – Odamlarning tabiatiga esa rohat yoqadi. Agar odamning ixtiyori o'z qo'lida bo'lsa edi, bo'ydoqlik rohati va ozodligini uylanish azobi va mehnatiga aslo qurbon qilmasdi"¹. Fitrat qayerda oila, oilaviy munosabatlar, farzand tarbiyasi yetuk yo'lga qo'yilsa, mamlakat, millat ham muazzam bo'ladi, deb hisoblagan. Oila kishilik jamiyatining ijtimoiy poydevori. Jismonan sog'lom, ma'nan barkamol, axloqan pok va yuksak madaniyatli yosh avlodni voyaga yetkazish ishi oiladan boshlanadi. Shuningdek, oiladagi sog'lom muhit sog'lom mafkurani shakllantiradi. Oila yoshlarning axloqli, odobli, rostgo'y, halol va samimiy bo'lib voyaga yetishi uchun zamin yaratadi.

Nikoh erkak va ayolning teng huquqli, erkin va ixtiyoriy ittifoqi bo'lib, u fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida tuziladi va oila tuzish maqsadiga xizmat qiladi. Nikoh oilaning vujudga kelishida birdan bir asos bo'lgani bois u faqat axloq normalari bilan emas, balki maxsus qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi.

Oila nikohdan boshlanadi. Nikoh rasmiy, qonunlar asosida o'tkazilgandagina haqiqiy hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining birinchi moddasida nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida tuzilishi lozimligi ko'rsatilgan. Nikohdan o'tuvchilar FHDYOga ariza berganlaridan keyin bir oy o'tgach, shaxsan ularning ishtirokida amalga

oshiriladi. Uzrli sabablarga ko'ra FHDYO bir oy sinov muddati o'tgunga qadar nikoh tuzishga ruxsat berishi mumkin.

Balog'atga yetmaganlar nikohga kirishining oldini olish, ularning sog'ligini himoya qilish maqsadida hamda oila qurish uchun ma'lum hayotiy tajriba, jismoniy va ma'naviy yetuklik talab qilinishini e'tiborga olgan holda, qonun nikoh yoshini erkaklar uchun o'n sakkiz yosh, ayollar uchun o'n yetti yosh etib belgilangan.

Uzrli sabablar bo'lgan alohida hollarda nikohga kirishni xohlovchilarning iltimosiga ko'ra bir yoshga kamaytirilishi mumkin. Bu sabablarga nikohga kiruvchi ayol homilador bo'lib qolishi, bir taraf og'ir kasal bo'lgan yoki harakatdagi armiyaga ketayotgani va boshqa shunga o'xshash hollar kiradi. Bunda nikoh davlat ro'yxatidan o'tkaziladigan joydagi tuman yoki shahar hokimi nikoh yoshini ko'pi bilan bir yilga kamaytirishi mumkin.

Nikoh nikohga kiruvchilarning ixtiyoriyligi, erkin roziligi asosida tuziladi. Nikohni tuzish uchun bo'lajak er-xotin o'z roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Agar shaxs o'z xatti-harakatlari oqibatini tushunmaydigan holda (qattiq mastlik, ruhiy holatining vaqtincha buzilishi) yoki aldov oqibatida nikohdan o'tgan bo'lsa, bunday nikoh qonunda belgilangan tartibda haqiqiy emas deb topiladi.

Nikoh tuzishga majbur qilish qonun bilan taqiqlanadi. Ayolni o'z erkiga xilof ravishda erga tegishga majbur qilish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 136-moddasiga muvofiq jazolanadi.

Nikoh tuzish haqidagi arizani berishda shaxsni aniqlovchi hujjatlar: pasport, harbiy bilet, ofitser, praporshikning shaxsiy guvohnomasi, nikohlanuvchilarning biri ilgari nikohda bo'lgan bo'lsa, nikohdan ajralganlikni tasdiqlovchi hujjat (guvohnoma yoki sud qarori), nikohni haqiqiy emas deb topilganligi to'g'risidagi sud qarori yoki er-xotindan birining o'limi to'g'risidagi guvohnoma ko'rsatilishi kerak. Bu oila tuzilishi va yaratilishining huquqiy jihatlari.

Axloq nuqtayi nazaridan oilaning asosi bo'lmish nikoh – ezgu maqsadga yo'naltirilgan, zimmasiga zurriyot qoldirishdek yuksak mas'uliyat yuklangan sevvishning ijtimoiylashgan ko'rinishi. Sevgi-muhabbat faqat erkinlikda namoyon bo'lishi hisobga olinadigan bo'lsa, nikohni ma'lum

¹ Fitrat A. Oila. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998. – B. 10.

ma'noda, an'analar, urf-odatlar va e'tiqodlarga moslashtirilgan sevgining yashash sharti deyish mumkin². O'zbek oilasining dunyodagi boshqa oilalarga o'xshash tomoni ko'p, shu bilan birga, uning o'ziga xos jihatlari ham bor. Xalqimizning: "Nikoh, eng avvalo, Arshi a'loda o'qiladi, keyin esa yerda" degan naqli behuda aytilmagan. Otabobolarimizning azaliy tushunchalari bo'yicha nikoh ilohiy ahd, oila muqaddasdir. Oila qurishdan asosiy maqsad farzand ko'rishdir.

Ma'lumki, oila munosabatlari taraqqiyotida er va xotinning o'zaro munosabatlari, bu munosabatlarning ijobiyligi, er-xotinning bir-birini tushunishi, bir-biriga nisbatan hissiy intilishlari, o'zaro hurmati, farzandlar tarbiyasidagi teng huquqliligi va shu kabilar oila mustahkamligini ta'minlovchi muhim psixologik omillar hisoblanadi. Shuning uchun ham jahonning barcha rivojlangan mamlakatlarida oila muammolarini hal etish, tadqiq etish masalalariga oid ishlarda bevosita oiladagi shaxslararo munosabatlar tizimining asosiy bo'g'ini bo'lgan er-xotin va farzandlar munosabati xususiyatlari hamda holatini o'rganishga alohida e'tibor beriladi.

Oila tarixan tarkib topgan o'ziga xos va mos ijtimoiy guruh bo'lib, uning a'zolari bir-birlari bilan nikoh, qon-qarindoshlik, umumiy turmush va o'zaro huquqiy, axloqiy va boshqa munosabatlar bilan bog'langandir. Oila nikoh zahirida vujudga keladi. Nikoh esa erkak va ayol orasidagi munosabatlarning jamiyat tomonidan tan olingan, ma'qullangan ifodasi hisoblanadi.

"Oila uch jihatni: o'zining bevosita ko'rinishi bo'lmish nikohni; oilaviy mulk va anjomlar hamda ular haqidagi g'amxo'rlikni; bolalar tarbiyasini o'z ichiga oladi"³.

Nikoh tuzishga oid munosabatlar O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi 171-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari" to'g'risidagi yo'riqnoma, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 25-avgustdagi 365-son qarori bilan tasdiqlangan "Nikohlanuvchi shaxslarni tibbiy ko'rikdan

o'tkazish to'g'risida"gi nizom va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Nikohni rasmiylashtiruvchi yagona idora bu Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlaridir, o'tmishda diniy rasm-rusumlarga binoan nikoh tuzib kelingan, hozirgi kunda bunday nikohning tuzilishi huquqiy ahamiyatga ega hisoblanmaydi. Nikoh tuzish ixtiyoriy amalga oshirilishi va nikohni tuzish uchun bo'lajak er-xotin o'z roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim. Oila kodeksining 16-moddasiga asosan, nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar alohida belgilab qo'yilgan. Unga muvofiq, birinchi holatda tomonlardan loaqal bittasi ro'yxatga olingan boshqa nikohda turgan shaxs bo'lsa, ikkinchi holatda nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida bo'lsa, uchinchi holatda tug'ishgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida, shuningdek, farzandlikka oluvchilar bilan farzandlikka olinganlar o'rtasida, to'rtinchi holatda tomonlarning loaqal bittasi ruhiyat buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslar o'rtasida, beshinchi holatda tomonlarning loaqal bittasi nikoh qurish yoshidan kichik bo'lsagina nikoh tuzishga monelik qiluvchi holatlar mavjud hisoblanib, nikoh tuzish qonunan man etiladi.

Nikoh erkak va ayolning teng huquqli, erkin va ixtiyoriy ittifoqi bo'lib, u fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida tuziladi va oila tuzish maqsadiga xizmat qiladi.

Nikoh o'z mohiyatiga ko'ra axloqiy hodisa. Unda ehtirosalar axloqqa bo'ysundiriladi. Oila quyidagi holatlarda quriladi:

- 1) sevgi-muhabbat bilan;
- 2) hissob-kitob bilan;
- 3) urf-odat, an'anaga ko'ra;
- 4) majbur bo'lib qolgan holatlarda;

Oila jamiyat va davlat bilan o'zaro bog'liq bo'ladi va ular bilan bir vaqtda rivojlanib boradi. Oila nafaqat axloqiy, balki demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa muhim funksiyalarni bajaradi. Shuning uchun jamiyat va davlat oilaning farovon bo'lishidan manfaatdor bo'ladi.

Oila a'zolari bir-birlari bilan umumiy turmush, o'zaro iqtisodiy-mulkiy, huquqiy, axloqiy, ruhiy aloqalar bilan bog'lanadi. Oilaning birinchi vazifasi o'z nasl-nasabini davom ettirish, tarbiyali farzandlarni o'stirish, oila a'zolarining tirikchiligini,

² Abdulla Sher. Axloqshunoslik. – Toshkent: O'zbekiston milliy faylasuflari jamiyati, 2010. – B. 294.

³ Abdulla Sher. Axloqshunoslik. – Toshkent: O'zbekiston milliy faylasuflari jamiyati, 2010. – B. 293.

bo'sh vaqtini ko'ngilli o'tkazishni ta'minlashdan iboratdir.

Insondagi ijobiy va salbiy sifatlarning shakllanishi aksariyat hollarda oilada beriladigan tarbiyaga bog'liq bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash mumkinki, sog'lom avlodlarni tarbiyalash hozirgi kunning muhim masalalaridan hisoblanadi. Buning uchun, avvalo, oilalardagi psixologik muhitni sog'lomlashtirish lozim.

Oiladagi psixologik muhit – bu oila a'zolarining oilaviy, ijtimoiy muhit va kasbiy munosabatlardagi ijtimoiy-psixologik faolligining umumiy ko'rsatkichlari majmuyidir. Psixologik muhit – bu oilaning asosiy ko'rsatkichi bo'lib, ijtimoiy jarayonlarda, ayniqsa, oilaning ijtimoiy muhitdagi salbiy ta'sirlarga qarshi tura olish qobiliyatida aks etadi. Oilaning psixologik muhiti uning a'zolari hayot faoliyati davomidagi o'ta keskin holatlarda ham muammoli vaziyatlarni hal qilishda yuzaga keluvchi bosiqlikni tavsiflaydi.

Bejizga xalqimiz “Teng tengi bilan” degan maqolni qo'llamaydi. Chunki yoshlar oilaviy munosabatga kirishganda qiynalib qolmasligi uchun oilaviy qadriyatlarning bir-biriga mos kelishi, oilalardagi er-xotinning funksional rollari o'zaro muvofiq bo'lishi, ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchan bo'lishi, oilaviy munosabatlarni umrining oxirigacha davom ettirishga intilishi kabilar asosiy mezon hisoblanadi.

Oilaning psixologik muhitini ta'minlash ota-ona va farzandlarning bir-biriga bo'lgan samimiy, iliq hamda shaxslararo munosabatlariga ham bog'liq. Shu bilan bir qatorda, ota-onalarda oila haqidagi tasavvurlarning kengligi, ayniqsa bola tarbiyasiga doir bilim, ko'nikma va malakalariga ega bo'lishi bilan belgilanadi.

Jamiyatimizda sog'lom oilalar bilan bir qatorda, nosog'lom oilalar ham mavjud. Nosog'lom oila muhitini sog'lomlashtirish uchun, avvalo, quyidagilarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, oilada ota-ona bolalarining istak va qiziqishlarini o'zlarining istak va qiziqishlariga mos ravishda boshqara bilishi lozim bo'lsa. Ikkinchidan, oilada har bir bolaga uning individual-psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda munosabatda bo'lish talab etiladi. Kattalarning xatosi tufayli yoshlar noto'g'ri yo'ldan yurishi, yolg'onchi, g'iybatchi, noshukur yoki hiylakor bo'lib qolishi mumkin. O'zi tarbiyaga muhtoj ota-onaning bolalar

tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi kundek ravshan. Shundan kelib chiqib, bunday oilalarni jamoatchilik nazoratga olish, u oiladagi farzandlar tarbiyasiga e'tiborli bo'lish maqsadga muvofiq.

“Bolalarni kattalarning aytadigan so'zlari emas, ularning qilgan amallari tarbiyalaydi”⁴. Bola kichikligida kattalarga taqlidchan va itoatkor bo'ladi. Kattalar nimani buyursa shuni bajaradi, aytganidan chiqmaydi. Katta bo'lgan sari aqli ko'p narsaga yetadigan bo'lib boradi. Endi u ba'zi masalalarda kattalar bilan kelisha olmaydi, o'z fikrida turib oladi. Buni kattalar odobsizlik, o'jarlik, o'zboshimchalik deb tushinib, uni jazolashga harakat qiladi, lekin bunday nohaqlik bilan bola qalbi jarohatlanadi. Natijada ota-ona obro'yiga putur yetadi. Oqibatda ota-ona va bola o'rtasidagi mehr-muhabbat, ishonchning yo'qolishi kabi oqibatlarga olib keladi.

Ota-ona va bolalar o'rtasidagi ijobiy muomala munosabatlarini yuzaga keltirish ko'p jihatdan ota-onalar o'z bolalarining fe'l-atvori, xarakter xislatlari, qiziqishlari kabilarni bilishiga bog'liq. Shu jihatdan ham, har bir ota-ona, eng avvalo, o'z farzandlarini yaxshi bilishi, xohish-istaklari, psixologik holatlarini tushunishi va shu asosda muomala munosabatda bo'lishi lozim.

Oila va oilaviy munosabatlarning, shu jumladan, ota-onaning farzandga ta'sir doirasi kuchliligini hisobga olib, eng avvalo, mahalla oqsoqollari va keng jamoatchilik nosog'lom oila muhitini sog'lomlashtirishga, ota-ona xulqidagi salbiy illatlarni tuzatishga harakat qilishi lozim bo'ladi.

Oilaning mustahkamligi oila a'zolarining axloqiy tarbiyasiga bog'liq. Xalqimiz “Sog'lom turmush tarzi mustahkam oila garovidir” deb bejiz aytmagan. Mustahkam oila deganda biz nafaqat oiladagi er va xotinning bir-biriga bo'lgan munosabati, balki ulardagi axloqiy fazilatlar, imonlilik, poklik, halollik, rostgo'ylik, shirinso'zlik kabi axloqiy me'yorlarga amal qilgan holda urf-odatlariga asoslangan zamonaviy oilani tushunamiz.

Oilada eng asosiy narsa bir-birini tushunish, qadrlash va e'zozlashdir. Er-xotindan birining kamchiligi ikkinchisining fazilati bilan yopilib yurmog'i lozim. Oilada ikki yosh bir butun bo'ladi, muhabbat nikoh iplarini mustahkamlaydigan, axloqiy mas'uliyatni yanada oshiradigan hissiyotdir.

⁴ Юнг К. Керени К. Душа и миф. – Киев-Москва: Порт-Роял-Совершенство, 1997. – С. 114.

Ikki yosh bir-birining hissiy holatini o'zaro tushunib borishi natijasida oilada mo'tadil kayfiyat qaror topadi, qarashlar uyg'unligi sodir bo'ladi. Zero, muhabbat faqat o'zaro hissiy qoniqishgina bo'lib qolmasdan, munosabatlar go'zalligiga aylanadi.

Oila kichik jamoadir. Unda o'zaro muomalaning barcha qoidalariga amal qilinishi kerak. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, bir-biriga mehribon bo'lish, ayniqsa, ayollarni izzat qilish kabi qoidalar kundalik odatga aylanib borishi kerak. Ota-ona bolalariga namuna. Shuning uchun ham ular oilada axloq madaniyatiga to'la rioya qilishi shart.

Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa bo'lib, oilaning ichki ishlariga aralashishga hech kimning haqqi yo'q. Shu sababli ham oila muqaddas va daxlsiz hisoblanadi. Oilaviy munosabatlar jamiytdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy va ma'naviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boraveradi.

Oilalarda nafaqat oilaviy munosabat, balki qon-qarindoshlik munosabatlari madaniyati ham yuksak darajada rivojlangan bo'ladi. Bunday oilada bobo, buvi, ota-ona, amaki, aka-uka, opa-singil, jiyan, kuyov, kelin, quda-anda, qaynota-qaynona kabi o'nlab qarindoshchilik darajalarini bildiruvchi mezonlarga amal qilinadi. Bu munosabatlarda milliylikning asl o'zagi namoyon bo'ladi. Bu munosabatlarning afzalliligi shundaki, bunda qarindosh-urug'lar bilan oqibatli bo'lib yashash, farzandlarni milliy udum, qadriyatlar ruhida tarbiyalash uchun imkoniyat tug'iladi hamda ular qarindoshlarga ham moddiy, ham ma'naviy tayanch bo'lib yashashga odatlanadi.

Bunday oilalarda tarbiyalangan farzandlar barcha bilan munosabatda tezda kirishib keta oladigan, munosabat madaniyatiga rioya etadigan inson bo'lib shakllanadi, chunki bu bolalarni bitta oila emas, bir necha oila tarbiyalaydi. Oilaviy sharoit u yoki bu oila a'zolarining kelajakdagi hayotiga bevosita ta'sir qiladi.

Oilaviy ajrimlar har bir oila a'zolariga qattiq ta'sir qiladi. Etikada oilaviy ajrimlarning uch turi ko'rsatiladi. Birinchisi – nikohning bekor qilinishi bilan ajralish. Bunda oilaviy mulk va farzandlar tarbiyasi qonun asosida taqsimlanadi. Bunday holatlar o'zaro kelishmovchilik hamda tushunmovchilik, o'zaro muhabbatning yo'qligi natijasida paydo bo'ladi. Ikkinchisi tabiiy ajralish

bo'lib, oila a'zolarining biri falokat yoki kasallik oqibatida vafot etgan oila mulkining meros sifatida taqsimlanishiga sabab bo'luvchi ajralishdir. Uchinchisi axloqiy ajralish bo'lib, bunda bolalar balog'atga yetib, oila qurilishlari uchun ota-onalarining turli maishiy jihozlari hamda mulkidan uy-joy qurish uchun yer maydoni ajratib berishini so'rashi bilan belgilanadi. Shunga ko'ra, oilaning har bir a'zosi o'ziga yarasha majburiyatlarga ega. Ayniqsa, o'z odatiy turmush tarzini tark etib, o'zga oilaga kelin bo'lib kelgan qizlarimizning yangi oila a'zolari bilan bo'lgan o'zaro munosabatlari juda muhim hisoblanadi.

Oilaviy ajrimlarning kelib chiqishiga oiladagi nizolar sabab bo'ladi. Oilaviy nizolar ijtimoiy keskinlashgan vaziyat hisoblanadi. Nizolar er-xotinlar, ota-onalar va bolalar, er-xotinlar va ularning ota-onalari o'rtasida hamda boshqa yaqinlar o'rtasida yuzaga keladi. Oilada turli yoshdagi kishilarning birga yashashi nizo chiqish ehtimolini oshiradi. Keskinlashayotgan ziddiyatga er-xotinlar o'rtasidagi munosabatlar, bir-birini tushunmaslik yoki tushunishga harakat qilmaslik sabab bo'layotganiga guvoh bo'lmoqdamiz.

Oilaviy ajrimlarning kelib chiqish sabablari:

- oila va oilaviy munosabatlar haqida bilimning yetishmasligi;
- aroqxo'rlik va giyohvandlik;
- yosh oila hayotiga ota-onalarning aralashuvi;
- farzandsizlik;
- xiyonat.

Oiladagi sog'lom muhit sog'lom mafkurani shakllantirishga xizmat qiladi. Insoniy fazilatlar – ezgulik, yaxshilik, fidoyilik, sadoqat, mardlik, insof, rahm-shafqat kabi xislatlar dastlab oilada shakllanadi. Oila yoshlarning axloqli, odobli, rostgo'y, halol va samimiy bo'lib voyaga yetishlari uchun zamin tayyorlaydi.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov bu haqida shunday degan: "Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o'rni va ta'siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy mezon va qarashlar – yaxshilik va ezgulik, oliyjanoblik va

mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir”⁵.

Oila tarbiyasi bolaning kelajakda kim bo‘lib yetishishida ham muhim rol o‘ynaydi. Demak, bola oilada jamiyatning timsolini ko‘radi, bo‘lajak fuqaroning tabiati, dunyoqarashi va axloqiy qiyofasi oilada shakllanadi hamda shunga ko‘ra kamol topib boradi. Oila tarbiyasining mohiyati insonni hayotga tayyorlashdan iborat. Oila – bu kichik jamoadir. Unda o‘zaro muomalaning barcha qoidalariga amal qilinishi kerak. Kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, bir-biriga mehribon bo‘lish, ayniqsa, ayollarni e‘zozlash kabi qoidalar kundalik odatga aylanib borishi kerak. Ota-ona bolalariga namuna. Shuning uchun ular oilada axloq madaniyatiga to‘la rioya qilishi shart.

Oilada farzandlar ko‘proq onadan tarbiya oladi. Onadagi aksariyat axloqiy fazilatlar farzandlarga ham o‘tadi. Bu esa sharq xotin-qizlariga xos yuksak axloq fazilatlarida ko‘rinadi. Jumladan, Sa‘diy Sheroziy ham:

*Xotin bo‘lsa qobil-u aqli raso,
Erni shoh etar, gar bo‘lsa gado,*

– deya ayollarni madh etgan edilar.

Ma‘naviyatsiz moddiy farovonlikka ham, umumtaraqqiyotga ham erishib bo‘lmaydi. Ma‘naviy qashshoqlik milliy tanazzulga olib keladi. Xalqimiz o‘zining ko‘p ming yillik tarixi jarayonida oila xususida milliy-mafkuraviy tarbiyani shakllantirgan. Oilada otaning shaxsiy ibрати, onaning mehri orqali turmush zahmatlarini yengishida, farzandlarini tarbiyali bo‘lishida mustahkam tayanch bo‘la olgan. Oilada erkak kishining muhim vazifasi xotini va oila a‘zolarining huquqlarini himoya qilish, ularning nomuslarini saqlashdir.

Oilaning jamiyatda tutgan o‘rni, oila tarbiyasi, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlar, shuningdek, oilaning pokligi va mustahkam bo‘lishiga oid qimmatli fikrlar hadislarda muhim o‘rin egallaydi:

“Kimgaki Alloh taolo soliha xotin nasib etgan bo‘lsa, dinining yarmiga yordam qilibdi, qolgan yarmiga o‘zi taqvo qilsin”; “Xotinlarning barakatlirog‘i uylanish xarajatlari yengilidir”; “Xotin

kishi qovurg‘adan yaratilgan. Agar sen qovurg‘ani to‘g‘rilayman desang, sindirasan, murosas qil-u, u bilan yasha”; “Xotin kishiga eng haqqi ko‘p kishi eridir, erkak kishiga eng haqqi ko‘p kishi onasidir”; “Agar bir shaharda loaqal bir ayol bir marta buzuqlik ko‘chasiga kirib haromi orttirsas, bu shahardan qirq yil fayz-u barakat ko‘tarilib ketadi”; “Ayollarni faqat ulug‘ odamlar hurmat qiladi. Ularni faqat pastkash odam xo‘rlaydi”⁶.

Ushbu hadislarda islom diniga xos insonparvarlik va adolat mezonlari namoyon bo‘ladi, nikohning ilohiyligi, oilaning muqaddasligi ta‘kidlanadi, er va xotin o‘rtasidagi burch – poklik, iffat, o‘zaro bir-birini hurmat qilish tuyg‘ulari ulug‘lanadi.

Shuni alohida qayd etish o‘rinliki, mustahkam oila sog‘lom turmush tarzi asosida shakllanadi. Oila baxti, farzandlarning tarbiyasi, yetuk inson bo‘lib yetishishida ota-onaning sa‘y-harakati va tarbiya mahoratiga bog‘liq. Oiladagi axloqiy tarbiya, asosan, ota-onalar va oilaning yoshi katta a‘zolari tomonidan amalga oshiriladi. Oila tarbiyasida muvaffaqiyatga erishish ko‘p jihatdan oiladagi ota va onaning birga bo‘lishi, ularning baxtli yashashiga bog‘liq. Bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizda yuz berayotgan jadal o‘zgarishlar, yutuqlar bilan bir qatorda oilaviy munosabatlar tizimida ajralishlar, yoshlar orasida axloqsizlikning ko‘paygani, ota-onalar va farzandlar o‘rtasida ziddiyatlarning paydo bo‘lishi, tirik yetimlar sonining ortishi kuzatilmoqda. Oilaning jamiyatdagi mavqeyini saqlab qolish, uning mustahkamligini saqlash va kuchaytirish, muqaddasligini kelajak avlodlar ongiga singdirish hozirda dolzarb muammolardan hisoblanadi. Oilada jipslik, ahillikning yo‘qligi uni tashqi salbiy omillarga ta‘sirchan qilib qo‘yadi. Shuning uchun o‘tish davrida oila-nikoh munosabatlarida barqarorlikni saqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov “Oilaviy tarbiya masalasida xatoga yo‘l qo‘ymaslik uchun, avvalo, har qaysi xonadondagi ma‘naviy iqlimni o‘zaro hurmat, axloq-odob, insoniy munosabatlar asosiga qurish ayni muddao bo‘lur edi. Bu haqda gapirganda, men mumtoz yozuvchimiz Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” asaridagi qahramonlarning o‘zaro

⁵ Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. – B. 52.

⁶ Abu Abdulloh Muhammad Ibn Ismoil Al-Buxoriy. Sahih Buxoriy: Al-jomi‘ as-sahih (Ishonarli to‘plam). 2-kitob. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – B. 231-287.

muomala va muloqotlari, ularning hatto kichik farzandlarini ham “siz”lab gapirishi misolida otabobolarimizning oila ma’naviyatiga qanchalik katta e’tibor berganiga ishonch hosil qilaman”, – deb yozgan edi⁷.

Oilalarning rivojlanishida oilaviy juftliklar hamda yigit-qizlar sog’lig’ini yaxshilashda reproduktiv salomatlikka doir bilimlar amaliy ahamiyati bilan o’ziga xosdir. Ayniqsa, xotin-qizlarning sog’lom turmush tarzi, reproduktiv madaniyatini shakllantirish, ularni sog’lom onalikka tayyorlash, ijtimoiy-siyosiy maqomini mustahkamlash kabi masalalarni amalga oshirishda oila, mahalla va nodavlat tashkilotlari o’zaro kelishgan holda hamkorlik faoliyati olib borishi bugungi kunning dolzarb vazifalaridan. Har bir millat va jamiyatning eng qimmatli xazinasi sog’lom, axloqiy barkamol oiladir.

Oilaning mustahkamligi esa har tomonlama sog’lom turmush tarziga, shuningdek, tom ma’noda aytadigan bo’lsak, oilaning tibbiy madaniyatiga bog’liq. Oilada tibbiy madaniyatni, sog’lom turmush tarzini shakllantirish jismoniy barkamollik va salomatlikka erishishning muhim omilidir.

Nikoh shartnomasi oila mustahkamligiga xizmat qiluvchi omil. Oila kodeksining 29-moddasiga binoan, nikoh shartnomasi nikohlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikohda bo’lgan davrda yoxud er va xotin nikohdan ajralgan taqdirda, ularning mulkiy huquq hamda majburiyatlarini belgilovchi kelishuvdir. Oila huquqiy asoslarining uzviy bir qismi nikoh shartnomasi, nikohning rasmiy qayd etilishi unda ishtirok etayotgan yigit va qizning shaxsiy hamda mulkiy huquqlarini yuzaga keltiradi. Oila qurayotgan yoshlar ichida bu jarayongacha o’zining tadbirkorlik qobiliyati yoki intellektual salohiyati bilan moddiy-moliyaviy jihatdan muvaffaqiyatga erishganlari ko’pchilikni tashkil etadi. Er va xotinning nikohgacha o’ziga tegishli bo’lgan mol-mulki, shuningdek, ulardan har birining nikoh davomida hadya, meros tariqasida yoki boshqa bitimlar asosida olgan mol-mulki faqat o’zining mulki hisoblanadi. Shu ma’noda er-xotinning birgalikdagi umumiy mulki esa ularning nikoh davomida orttirgan, shuningdek, nikoh qayd etilgunga qadar umumiy mablag’lari hisobiga olingan buyum yoki boshqa narsalari

bo’lishi mumkin. Nikoh shartnomasi nikoh davlat ro’yxatiga olingunga qadar yoki nikoh davrida tuzilishi mumkin.

Nikoh davlat ro’yxatiga olinguniga qadar tuzilgan shartnoma u davlat ro’yxatiga olingan kundan boshlab kuchga kiradi. Shartnoma yozma shaklda tuzilishi va albatta, notarial idora orqali tasdiqlanishi shart. Nikoh shartnomasi er-xotin o’rtasida vujudga kelishi mumkin bo’lgan nizolarni sud jarayonida to’g’ri va adolatli hal qilinishida yordam beradi, ya’ni er-xotin nikohdan ajralgan taqdirda ularning har biriga tegishli mulkning hajmi va miqdorini aniqlab olish imkonini ortadi.

Muhimi Fuqarolik kodeksining 354-moddasiga muvofiq nikoh shartnomasini tuzish ixtiyoriydir. Ya’ni bunday shakldagi shartnomani tuzish yoki tuzmaslik er va xotinning o’ziga bog’liq. Nikoh shartnomasining yana bir afzalligi shundaki, u o’zida nafaqat er-xotinning mol-mulkini vujudga keltirish yoki uning huquqiy tartibini o’zgartirish, shu bilan birga, er-xotinning bir-biriga moddiy ta’minot berishini tartibga solishini ham aks ettiradi. Shu bois nikoh shartnomasini faqat mulkiy nizolarni hal qilishga yordam beruvchigina emas, balki nikohni mustahkamlovchi omil deb qarash ham mumkin.

Darhaqiqat, inson hayoti davomida har tomonlama to’kis, osoyishta, xotirjam va baxtli yashashi uchun huquqiy tartib-qoidalarga og’ishmay amal qilsa, qurilgan oilaning poydevori mustahkam, kelajagi porloq bo’lishi shubhasiz.

Davlatning oila tinchligi va barqarorligini ta’minlashdagi o’rni beqiyosdir, shu bugungi kungacha oila institutini mustahkamlash maqsadida bir necha qaror va farmonlar qabul qilingan, jumladan:

Oilaviy munosabatning qonun bilan himoyalaniishi Konstitutsiyasimizda, Oila kodeksida va boshqa qonun hujjatlarida o’z ifodasini topdi. O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1998-yil 30-apreldagi qarori bilan O’zbekiston Respublikasining yangi Oila kodeksi qabul qilindi va 1998-yil 1-sentabrdan e’tiboran amalga kiritildi.

O’zbekistonda oila munosabatlariga oid qonunchilikning rivojlanishiga tarixiy nuqtayi nazardan qaralsa, ittifoq davrida qabul qilingan 1978-yilgi Konstitutsiyada oila masalasiga faqat bitta, 51-modda ajratilgan edi. Bugungi Konstitutsiyamizdagi alohida “Oila” deb nomlangan XIV bobda to’rtta modda oilaviy munosabatga

⁷ Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – B. 55.

bag'ishlangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasida "Oila – jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega"⁸, – deb belgilab qo'yilgan. Jamiyat taraqqiyotida ma'naviy omillarning ahamiyati nihoyatda ortib borayotgan hozirgi davrda oilani mustahkamlash, har bir millatning bu boradagi qadriyatlari va an'alarini o'zlashtirish hamda uyg'unlashtirish birinchi darajali vazifasi bo'lib qolmoqda. "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi"da oilaviy munosabatlar davlatlar zimmasiga yuklatilgan muhim vazifalardan biri bo'lib, u keng ma'noga ega. Ushbu xalqaro hujjatda oilani jamiyatning tabiiy va asosiy quyi hujayrasi sifatida uning daxlsizligini yaxshilash, bolalarga ta'lim-tarbiya berish, onalar va ishga yaroqsiz oila a'zolari uchun zarur bo'lgan moddiy imtiyozlar yaratish hamda oilani mustahkamlash borasida yo'lga qo'yish lozim bo'lgan muhim masalalar nazarda tutiladi.

Oilaviy munosabatlarni huquqiy tartibga solishdan asosiy maqsad oilaning mustahkam

bo'lishidan, oilaviy munosabatlarni o'zaro muhabbat, ishonch, hurmat va hamjihatlik zahirida, barcha oila a'zolarining mas'ullik hissi asosida qurishdan iborat. Ushbu maqsad Oila kodeksi hamda boshqa normativ qonun hujjatlarining asosiy g'oyasi bo'lib hisoblanadi.

Oila qonunlarining muhim vazifalaridan va maqsadlaridan biri – fuqarolarning oila oldidagi o'z mas'uliyatlarini his qilishini ta'minlash⁹.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, oila tarbiyasining manbalari muayyan xalqning asrlar davomida to'plagan milliy-madaniy qadriyatlariga asoslangan bo'lib, o'zbek oilalarida o'z shaxsiy farovonligidan ko'ra oila sha'ning baland tutilishi, qarindosh-urug'lari va yaqin odamlariga, qo'ni-qo'shnilariga g'amxo'rlik qilishni oldingi o'ringa qo'yilishi oliy darajadagi maqsad bo'lib, oilani tashqi muhit bilan bog'lashga va uning mustahkamligini ta'minlashga xizmat qiladi.

⁸ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. 63-modda.

⁹ O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. – Toshkent: Adolat, 2000, – B. 11.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fitrat A. Oila. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998. – B. 10.
2. Abdulla Sher. Axloqshunoslik. – Toshkent: O'zbekiston milliy faylasuflari jamiyati, 2010. – B. 293–294.
3. К.Юнг. К.Керени. Душа и миф. – Киев-Москва: Порт-Роял-Совершенство, 1997. – Б. 114.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B. 52.
5. Abu Abdulloh Muhammad Ibn Ismoil Al-Buxoriy. Sahihi Buxoriy: Al-jomi' as-sahih (Ishonarli to'plam). 2-kitob. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – B. 231–287.
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B. 55.
7. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2012. 63-modda.
8. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga sharhlar. – Toshkent: Adolat, 2000, – B. 11.